CUVÂNT-ÎNAINTE

Cercetarea **românei literare moderne**, etapă din evoluția limbii noastre de cultură plasată de specialişti în epoca imediat următoare apariției lucrărilor învățaților iluminişti, lucrări prin care era urmărită explicit normarea, unificarea şi înnoirea formei de expresie a scrisului laic, s-a aflat pentru prima dată în atenția filologilor în deceniile de mijloc ale secolului trecut.

A fost remarcată atunci nu doar utilitatea, ci şi dificultatea demersului, întrucât atât la finele veacului al XVIII-lea, cât şi în deceniile următoare anului 1800, textele evidențiau întâlnirea formelor specifice românei literare vechi cu cele ce aveau să se impună în primul rând sub influența noilor modele culturale şi lingvistice, predominant latino-romanice. Continuarea în textele epocii, în forme şi cu pondere diversă, a trăsăturilor care individualizaseră vechile variante literare regionale (adesea dificil de distins de regionalismele autentice) şi coexistența lor atât cu norme de tip supradialectal, cât şi cu numeroase fapte de limbă vorbită (prezente în primul rând în scrierile beletristice) amplificau dificultatea evaluărilor. Iar analiza materialului, efectuată aproape exclusiv din perspectivă descriptivă, sincronică, în cadrul unor studii despre „limba şi stilul" autorilor importanți (potrivit ideii că aceştia erau creatorii limbii literare), oferea rareori o imagine de ansamblu asupra sistemului limbii, asupra devenirii normelor literare şi a distincției, totdeauna necesar de făcut, între norma stilistică şi norma lingvistică, între norma supra-dialectală şi norma literară regională, între norma ideală, preconizată de învățații preocupați atunci de soarta limbii noastre de cultură, şi norma reală, dependentă nu doar de timp şi de spațiu, ci şi de o anumită circumstanță de comunicare şi de funcția cu care fusese utilizat un anumit fapt de limbă.

Reluarea cercetărilor asupra limbii literare în secolele al XIX-lea şi al XX-lea, cu scopul pregătirii volumului al III-lea dintr-un nou *Tratat de istorie a limbii române*, în care să fie prezentate şi analizate deopotrivă constituirea şi evoluția normelor românei literare moderne şi contemporane, a impus efectuarea unor noi studii, din perspectivă constant diacronică, asupra tuturor tipurilor de scrieri literare cunoscute din perioada avută în vedere.

În studierea pe baza acestor scrieri a morfologiei şi a sintaxei românei literare în epoca de impunere a normelor unice supradialectale şi de constituire a aspectului modern al limbii noastre de cultură (secolul al XIX-lea), respectiv în perioada de rafinare a trăsăturilor şi a structurilor specifice românei literare contemporane (secolul al XX-lea), a fost permanent avută în vedere distingerea formelor specifice românei literare vechi de cele ce caracterizează diverse etape din evoluția românei literare moderne; s-a urmărit, de asemenea, evidențierea faptelor care individualizau

BDD-B552-01 © 2012, 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:27 UTC)

vechile variante literare regionale de normele unice supradialectale, precum şi a faptelor specifice vorbirii dialectale, familiare sau arhaice, utilizate acum cu intenție stilistică, de acelea selectate pentru că ilustrau principiul „gramaticalității" sau pe acela al „clasicității", ambele principii fiind atent urmărite de învățații vremii în încercarea de normare a limbii literare sau de refacere (prin mijloace interne) a unității limbii noastre de cultură. S-a acordat, în acelaşi timp, atenția cuvenită normelor de tip savant, apărute sub presiunea unor modele străine sau create de intelectualii ce vegheau la respectarea „geniului" limbii, la preîntâmpinarea „erorilor" de funcționare cauzate de abaterea de la spiritul latinesc şi romanic sau de acceptarea unor influențe venite din partea unor idiomuri ce aparțineau altor familii lingvistice.

Aflată într-un proces de evidentă şi rapidă evoluție, ce a avut drept consecințe unificarea şi modernizarea formei sale literare, limba română a cunoscut, după 1780, două mari perioade. În cadrul celei dintâi, ce acoperă, cu fireşti subdiviziuni, secolul al XIX-lea, s-au constituit şi apoi s-au definitivat normele scrisului literar modern, astfel că, după ce în momentul unirii politice, unirea culturală şi cea lingvistică fuseseră deja realizate, în deceniul premergător anului 1900 scrisul literar ajunsese să aibă forme şi structuri aproape identice cu cele actuale. Însăşi ortografia îşi stabilizase şi îşi simplificase normele, abandonând nu doar vechea haină chirilică (chiar scrisul bisericesc acceptase oficial, în anul 1881, alfabetul latin), ci şi etimologismul extern (cu model latinesc, respectiv italienesc) sau analogismul.

În aceste condiții, româna literară se caracterizează, în secolul al XX-lea, printr-o stabilizare a structurilor morfosintactice şi printr-o rafinare, respectiv printr-o specializare a sintaxei. Normarea explicită, incipientă în prima jumătate a veacului al XIX-lea, devine, odată cu înființarea Academiei Române, care şi-a înscris în statut apărarea, cultivarea şi promovarea limbii naționale, ca sarcină constantă.

*

Studiile de morfologie şi de sintaxă istorică din prezentul volum au fost elaborate în cadrul Departamentului de Gramatică de la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti". Grupate în două mari părți, corespunzătoare secolelor al XIX-lea şi al XX-lea, studiile propun cititorilor o primă analiză, efectuată din perspectivă diacronică, a morfologiei, respectiv a sintaxei limbii noastre literare moderne şi contemporane.

Capitolele consacrate morfologiei şi sintaxei sunt precedate, datorită implicațiilor pe care le are analiza formei grafice a scrierilor-sursă în stabilirea formei reale a textelor, de o analiză a ortografiei şi a relațiilor existente nu numai între aceasta şi fonologie, ci şi între normele ortografice şi morfologie.

De asemenea, date fiind aspectele speciale şi problemele puse în evidență de textele literare alcătuite în Transilvania la cumpăna veacurilor al XIX-lea şi al XX-lea, şi acestei componente a scrisului nostru literar i-a fost consacrat un studiu special.

BDD-B552-01 © 2012, 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:27 UTC)

Obiective

● Obiectivul comun al autorilor a fost acela de a analiza un număr cât mai mare de texte şi cât mai diversificate stilistic, ceea ce a permis obținerea unor rezultate mai detaliate şi mai sigure decât ofereau cercetările anterioare ale diverselor aspecte. Pentru unele chestiuni, cercetătorul a avut la dispoziție studii anterioare serioase, sarcina lui fiind mult simplificată (de verificare şi de detaliere a rezultatelor, precum şi de realizare a unor sinteze aduse la zi); pentru altele, dimpotrivă, puținătatea studiilor anterioare i-a făcut sarcina mai dificilă, rezultatele fiind integral sau aproape integral noi.

● Ca noutate a acestor studii, apare şi cercetarea „cantitativă" a fenomenelor, autorii fiind preocupați, nu o dată, de stabilirea raportului cantitativ dintre clasele flexionare sau dintre formele şi construcțiile concurente. Se compară ponderea cantitativă a unor clase sau a unor forme fie în momente diferite ale perioadei analizate, fie, în cadrul aceleiaşi etape, în texte aparținând unor registre diferite (vezi, de exemplu, raportul cantitativ dintre *a vrea* şi *a voi*, aşa cum apare la sfârşitul secolului al XIX-lea şi în stadiul actual de limbă, sau, pentru româna actuală, raportul cantitativ dintre formele de viitor diferențiate pe registre şi pe stiluri funcționale).

● Una dintre preocupările constante ale autorilor a fost relaționarea indicațiilor din lucrările normative şi teoretice cu situația reală existentă în texte. În general, varietatea textelor (de registru şi de stil funcțional, de regiune căreia îi aparține scriitorul, de vârstă a scriitorului) a oferit o mai mare diversitate decât indicațiile normative constrângătoare şi statice ale gramaticienilor. Uneori, textele unor autori cu o viață îndelungată sunt mărturia cea mai relevantă a modificărilor de uz şi chiar de normă (vezi, de exemplu, Iordan [1935] şi Iordan [1943], în raport cu Iordan [1976, 1977, 1979], texte în care, succesiv, se poate urmări modificarea unor norme la acelaşi autor).

● Autorii diverselor capitole au fost preocupați şi de surprinderea fenomenului de variație / de oscilație, etapă inevitabilă în dinamica oricărui fenomen lingvistic; în consecință, au examinat cu toată atenția atât indicațiile duble (şi chiar triple) ale gramaticienilor, cât şi apariția variației în acelaşi text sau în texte aparținând aceluiaşi moment de limbă. Indicațiile gramaticienilor de la sfârşitul secolului al XIX-lea includ atât variante diferențiate ca uz (cu specificări de tipul „arhaic", „învechit", „popular", „regional"), cât şi variante fără niciun tip de diferențiere, ceea ce înseamnă recunoaşterea teoretică şi în fapt a variației *literare* libere.

Organizarea studiilor

● Prezentarea faptelor se face, în cadrul fiecărui secol, pe subetape, examinându-se, distinct, pentru secolul al XIX-lea, perioada 1780–1830 şi perioada de după 1830, iar, pentru secolul al XX-lea, următoarele subperioade: (a) sfârşitul secolului al XIX-lea şi primele două-trei decenii din cel următor [1880–1920/30];

BDD-B552-01 © 2012, 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:27 UTC)

(b) deceniile de mijloc ale secolului al XX-lea [1940–1960]; (c) sfârşitul secolului al XX-lea, până la momentul 1990 [1960–1990]; (d) perioada postdecembristă [1990–2010]. Delimitarea subperioadelor corespunde, în mare, anilor în jurul cărora apar cele mai semnificative lucrări normative pentru cele două secole.

● Fiecare capitol include şi *note* (marcate în interiorul textului printr-un corp de literă mai mic şi prin alt tip de aliniere) în care se dau informaţii şi detalii suplimentare de interpretare şi de analiză.

● În finalul fiecărui capitol apar *Concluzii*, unde se încearcă surprinderea tendinţelor şi a direcţiilor de evoluţie pentru secolul analizat, dintre care unele continuă şi desăvârşesc stări de fapt din etapa / etapele anterioare, iar altele, dimpotrivă, înregistrează fapte noi.

● Există un sumar sintetic, care cuprinde titlurile capitolelor mari, la începutul volumului, şi un sumar analitic, care apare la începutul fiecărui capitol.

Surse

● Fiecare autor a folosit surse proprii, condiţia comună fiind reprezentativitatea surselor, diversificarea lor pe registre şi stiluri funcţionale şi, în măsura posibilului, investigarea unui inventar cât mai numeros de texte. Pentru comparaţii cu faza actuală de limbă, s-au folosit (fără însă a se abuza) şi surse preluate de pe internet, precum şi texte jurnalistice şi din mediul audiovizual.

● Dat fiind inventarul de surse diferit pentru fiecare autor, el apare indicat la finalul fiecărui capitol. Pentru fiecare sursă, se specifică, între paranteze drepte, anul primei apariţii a textului, care, adesea, este diferit de anul de apariţie a ediţiei după care s-a făcut lectura textului (vezi, de exemplu, Hasdeu [1886–1898], *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicţionarul limbei istorice şi poporane a românilor*, ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Grigore Brâncuş, Editura Minerva, vol. I, 1972, vol. II, 1974, vol. III, 1976, unde, în paranteze drepte, se indică intervalul de ani între care apar cele trei volume [1886–1898], pentru ca, în final, să se indice cei trei ani – 1972, 1974, 1976 – când s-a publicat ediţia „Brâncuş”).

În cazul în care s-au utilizat articole şi texte diverse din acelaşi autor, incluse într-un volum mai amplu (de exemplu, Puşcariu [1904–1943], *Cercetări şi studii*), sau incluse în *Opere* (de exemplu, Rebreanu [1921–1932], *Opere alese,* vol. I), s-a indicat, între paranteze, intervalul de ani în care au fost publicate articolele sau textele investigate. Pentru surse din secolul al XIX-lea, al căror prim an de apariţie a fost dificil de precizat, între paranteze drepte pot apărea şi alte indicaţii, precum perioada de creaţie a autorului sau anii de apariţie a unei reviste.

Bibliografia şi relaţia cu sursele

● Ca bibliografie, s-au folosit, în general, cele mai reprezentative lucrări normative (gramatici, îndreptare, dicţionare), precum şi cărţi şi studii de istorie a limbii române literare, a căror listă globală apare la finalul volumului.

BDD-B552-01 © 2012, 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:27 UTC)

● Nu trebuie să surprindă faptul că multe lucrări apar atât în lista de surse, cât şi în lista bibliografică (vezi, de exemplu, Scriban [1925], *Gramatica limbii româneşti* (*Morfologia*) *pentru folosința tuturor*, Iaşi), ele fiind folosite atât pentru indicațiile de uz şi de corectitudine pe care le includ, cât şi ca mărturie pentru uzul real din epocă, fiind semnificative pentru limbajul autorului.

● Există situații în care indicația normativă a gramaticianului şi uzul din propriul text sau din textele vremii nu sunt concordante. Nu o dată, indicația normativă, constrângătoare sau, dimpotrivă, inovatoare, apare fie în ipostaza de a devansa ritmul real de mişcare a limbii, fie în aceea de a rămâne în urma uzului lingvistic. De exemplu, în dicționarul lui Frédéric Damé [1884–85], text inovator în epocă, verbele *a rămâne, a ține, a umple* sunt incluse în conjugarea a III-a şi se acordă acelaşi tratament şi verbelor *a place, a scade*, pe care autorul le înregistrează tot la conjugarea a III-a, devansându-se, şi într-un caz, şi în celălalt, atât indicațiile normative, cât şi uzul epocii. Ultimele două verbe nu sunt acceptate, nici astăzi, ca aparținând conjugării a III-a (vezi DOOM^2). De observat, de asemenea, indicațiile normative privind generalizarea sufixului *-ră-* la pluralul persoanelor 1 şi 2 ale mai-mult-ca-perfectului. Generalizarea lui *-ră-* la plural, impusă, la un moment dat, de lucrările normative pentru toate persoanele (vezi, mai întâi, GLR^2, 1966: I, 260–261, unde formele fără *-ră-*, la persoanele 1 şi 2 plural, sunt apreciate ca „arhaism”; vezi şi DOOM^2, 2005: XCVII, unde aceleaşi forme sunt calificate ca „învechite / populare”), nu s-a încheiat, în fapt, nici astăzi.

BDD-B552-01 © 2012, 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.115 (2026-11-17 07:58:27 UTC)